

Dante magyarországi utóélete a XX. században*



Balassi Kiadó
Budapest, 2003
256 oldal, 2000 Ft

Szerencsére már jó ideje a Dante-kutatás szerves és megbecsült, nyilvántartott részét képezi a költő fortúnájának kutatása az egyes európai, sőt Európán kívüli nemzeti irodalmakban, és tágabb értelemben vett irodalmi és kritikai életben vagy a legtágabban értelmezett kultúrában. Mi magyarok büszkék lehetünk arra, hogy Barbi a maga kis terjedelmű, de alapvető jelentőségű Dante-életrajzának jegyzetei között helyet szorított a magyarországi Dante-recepció regisztrálásának is. (Pedig még az angol, német, francia és amerikai recepción kívül csupán a lengyel, skandináv és japán utóéletet vette számba.) Ez a kitüntető figyelem annak volt köszönhető, hogy a nagy magyar dantista, Kaposi József 1911-ben írott könyvét – amelynek címe Dante Magyarországon – a költő halálának 600 éves évfordulójára 1921-ben sűrített formában olaszul is közzé tette több folytatásban a Corvina című folyóiratban. Még egy olyan közismert és hozzáférhető szövegre hivatkozhatom, amely a magyarországi Dante-kutatás eredményeit olaszul a nagyvilág elé tárta: ez pedig Kardos Tibor címszava, a Dante-enciklopédiában (1976); ez pedig körülbelül a születés 700 éves évfordulójáig 1965-ig megjelent műveket regisztrálja.

Azért kezdtem ennek a két bibliográfiai adatnak az említésével, mert kellő súllyal érzékeltetik, hogy milyen nagy hiányt tölt be Szabó Tibor most megjelent könyve, a Megkezdett öröklét (Dante a XX. századi Magyarországon) a magyar és a nemzetközi kutatás számára. Ezt az utóbbi jelzöt az a remény előlegezteti meg velem, hogy a könyv – ha talán nem is teljes formájában, hanem legalább mintegy magyarázatos és jegyzetelt bibliográfiaaként csakhamar olaszul is megjelenhetik, és ezáltal ugyanolyan szilárdan beépülhet a nemzetközi dantisztikába, mint elődeinek publikációi.

Ugyanis, mintegy a sors fintoraként, éppen Kaposi József nagy könyvének lezárulta után jelent meg az egyik legnagyobb XX. századi magyar költő Dante-fordításának első része, vagyis a Pokol; Babits Mihály azután tovább folytatta a fordítást, amelyet később kommentárokkal is kísért, valamint tanulmányokkal gazdagított, ezért a fordításért nyerte

* Szörényi László írása eredetileg a római Magyar Akadémián rendezett Dante-konferencián hangzott el 2004. január 23-án.

el ezután nem sokkal halála előtt a San Remo-díjat és így a Babits-féle magyar Dante már az ő életében és azóta egyre fokozódó mértékben, mintegy magyar nemzeti klasszikussá is avatta az olvasók előtt Dantét; ez a kiváltság előtte csupán Shakespeare-nek és Aristophanésznek jutott ki Arany János fordításainak jóvoltából. Éppen ezért természetesen Szabó Tibor könyvének egy jelentős részében Babits fordításának és Dantéval kapcsolatos írásainak fogadtatásával és értékelésével foglalkozik. Erről a kérdésről azonban most nem beszélnek hosszabban, mivel az egész problematikával kapcsolatban Sárközy Péter kitűnő tanulmányokat publikált, ezek magyarul és olaszul egyaránt közismertek.

A másik rendkívül összetett és nagy utóélettel rendelkező alakja a magyar dantisztikának a kiváló művészettudós és művészettörténész Fülep Lajos, aki esszéisztikájával beletartozik a két világháború közötti magyar szellemi élet leghatásosabb alakítói közé. (Egyébként Papini híres bonmot-jának legalább egy tekintetben részlegesen eleget tett, nem volt ugyan katolikus, hanem református teológus, nem volt ugyan költő, de a költészet egyik legmélyebb értője volt és a XX. század elejének vátesz-költői közül Ady legműbarátja, de legalább évekig élt Firenzében.) Az ő nagy Dante-portróját igen tragikomikus sors sújtotta: ez a kisebb könyvnyi terjedelmű portré ugyanis fejezetként készült egy Pogány József által szerkesztett világirodalom-történetbe, amely azonban az I. világháború kitörése miatt sohasem jelent meg, és a csodálatos véletlen folytán megmaradt kefelevonatot csak az utóbbi évtizedekben találták meg a tudós hagyatékában, és tették végre közzé. Kisebb Dante-tanulmányai, amelyek szintén ragyogóan érvelnek, megjelentek ugyan, de ha maga a nagy tanulmány is megjelent volna, az bizonyára a maga gondolati igényességével, valamint azzal, hogy naprakészen ismerte és hasznosította az olasz és a nemzetközi Dante-szakirodalmat, bizonyára üdvösen hatott volna a rákövetkező évtizedek Dantéről szóló írásainak színvonalára is.

Tommaso Di Salvo: Dante nella critica című igen tanulságos szöveggyűjteményében (Firenze 1965) igen szellemesen abban látja a maga korában újnak és modernnek számító áttörést a Dante-kritikában, hogy végre legyőzte azt a sokáig tartó makacs kettősséget, amely szemben álló két táborra osztotta fel a Dante-értelmezők seregét, ahogyan ő nevezi guelfekre és ghibellinekre. Szabó Tibor anélkül, hogy használná ezt a terminológiát tulajdonképpen hasonló kettősséget állapít meg az általa tárgyalt magyarországi anyaggal kapcsolatban is. Ez a kettősséget az ő terminológiájában leginkább a „laikus” vagy „realista” illetve a „misztikus” vagy „vallásos” értelmezés ellentétpárja jeleníti meg. Ez mindenesetre végigkíséri szinte az egész tárgyalt korszakot, vagyis egy szűken vett évszázadot; azt azonban mindenképp hangsúlyoznunk kell, hogy ezt a kettősséget – ha jókora késéssel is – meghaladta a magyarországi italianisztika fejlődése, hiszen az ezredforduló körül megjelentek olyan művek, amelyek újra bekapcsolták a magyarországi fejleményeket az olasz és nemzetközi tudományos diskurzusba, illetve kontextusba.

Rendkívül tanulságos szemügyre venni, ha tallózunk a Szabó Tibor által felkínált adatok végtelen gazdagságában, hogy Magyarországon is megjelentek, ha ugyan csak legtöbbször halvány kísértet gyanánt azok a szélsőséges interpretációk, amelyek koronként meg szokták bolydítani a szélesebb és szenzációs éhes közvéleményt Dantéval kapcsolatban. Csak két példát hozok: Málly Ferenc az 1920-as években lelkes hívévé szegődik az ezoterikus Dante-értelmezésnek; ebben ugyan nem érdemes követni, de abban feltétlenül, hogy igen korán észreveszi a nagy spanyol tudós Miguel Asín Palacios felfedezését, amely Dante

túlvilági utazásának arab forrásait vagy párhuzamait illeti. A másik példa: a XX. század második felének egyik legnagyobb filozófiai gondolkodója és írója Hamvas Béla volt, akit a kommunista pártállam kultúrpolitikája a negyvenes évek végétől teljesen kizárt a magyar szellemi életből; az író sokáig segéd munkásként élt, és még halála után is jó sok időnek kellett eltelnie, amíg egy rajongó ezoterikus szekta tagjain kívül a szélesebb olvasóközönység is megismerkedhetett műveivel, illetve az irodalomtörténeti szakma is hozzáláthatott műveinek feldolgozásához és értékeléséhez. Hatása óriási a rákövetkező nemzedékekre nemcsak Magyarországon, hanem például Szerbiában és Vietnamban is, hogy két extrém példát hozsak arra, hogy az ő sajátos tradicionizmusa, amely magába ölelte a hagyományos európai kultúrán kívül nem csupán az ortodox keletet, hanem az ősi antik és középkori keleti filozófiákat is, milyen mértékben tudta megtermékenyíteni a posztmodern gondolkodást. Hamvas az ezoterikus Dante-interpretáció apostolát, Guénont tekintette mértékadónak a maga Dante-felfogásának kialakításakor. Ez mutatja, hogy – noha mint erről legalaposabban Kelemen János értekezett – Guénon ezoterizmusa filológiailag tartahatatlant, ugyanakkor az irodalmi hatás szempontjából kiiktathatatlant. Bizonyítja ezt még az is, hogy az a másik költőóriás, aki Babits után hozzáfogott – végül is sajnos töredékben maradt – Dante-fordításához, vagyis Weöres Sándor szintén Hamvas Béla és az ezoterizmus másik magyarországi főképviselője, a sokáig szintén a cenzúra által sutba dobott Várkonyi Nándor tanítványa és követője volt sok mindenben, így a Dantéhoz való viszonyában is.

Míg a misztikus értelmezéseknek ilyen tanulságos szellemtörténeti és irodalomtörténeti elágazásai vannak, addig az úgynevezett realista, vagy laikus értelmezésnek is vannak egészen váratlan változatai. Most nem csupán arra gondolok, hogy még Kardos Tibor is, akinek halhatatlan érdeme, hogy 1965-ben kiadta a legjobb magyar költők és műfordítók közreműködésével Dante összes műveit (csupán az *Il Fiore* maradt ki, nyilván azért, mert Kardos ezt még nem tekintette hitelesnek), és aki hozzálátott egy nagy Dante-kommentár kidolgozásához is, aki bizonyíthatóan ismerte a maga koráig megjelent vezető és lényeges szakirodalmat, tehát még ő is képes volt általánosító értelmezéseiben a legbárgyúbb és legegyszerűsítőbb ideológiai mellébeszélésre Dante „népiségével” és hasonlókkal kapcsolatban, hogy megfeleljen a szocialista realizmus elvárásainak és a szovjet szakirodalom (például Dzsigevelovra gondolok) bornirt következtetéseinek. Természetesen itt a kommunista kultúrpolitika vastörvénye érvényesült Kardos Tibor és a józan ész fölött. Éppen az ilyen politikai kényszerek ismeretében tudjuk nagyra becsülni munkásságát, amely ezen kényszerek ellenére mégis csak létrejött, és itt elsősorban a fordításköteten kívül vezető magyar és olasz tudósokkal együtt szerkesztett és írt nagy tanulmánykötetere gondolok (Dante a középkor és a renaissance között, Budapest, 1966.) Hozok még egy példát, ezúttal nem a műfordítás vagy a filológia, hanem a színpadi utóélet köréből. Szabó Tibor könyvéből részletesen megismerhetjük azt a rendhagyó vállalkozást is, amelyet Kazimír Károly dramatisztált és különböző színházakban sokáig játszott Dante-dramatisztálása jelentett. Ez ugyan egyrészt a legteljesebb mértékben megfelelt a szélsőséges értelemben vett „realista” azaz gibellin felfogásnak, amennyiben lenyeste az összes teológiai asszociációt, azaz a műből az egész Paradicsomot ki is hagyta, másrészt azonban felhasználta a fentebb említett és a maga részéről egyértelműen „misztikus” hagyományhoz csatlakozó magyar költőnek, Weöres Sándornak a szakértelmét a dramatisztálásban és a színpadra ál-

lításban. Ez volt az a korszak a magyar színháztörténetben, amikor a legnagyobb nemzeti klasszikusnak, Madáchnak fő művét, *Az ember tragédiáját* vagy nem vihették színpadra, vagy csak képtelen módon csonkítva és átdolgozva; noha Magyarországon még a szocialista kultúrpolitika sem ment olyan messze, mint a Szovjetunióban, ahol a Madách remekét játszották úgy, hogy kihagyták belőle az Úristent és az angyalokat. (Az Ördög természetesen maradt...) Szabó Tibor figyelme és gyűjtése kiterjedt – rendkívül szerencsés módon – arra a szerepre is, amelyet Dante művének szereplői és színhelyei játszottak a magyar képzőművészet nagy alkotóinak ihletforrásai között. Itt is csak két híres festőre szeretnék utalni: az egyik a Velencében meghalt szerencsétlen sorsú Gulácsy Lajos, aki a maga életművében központi szerepet juttatott Danténak és Beatricénak (egyik híres ilyen tárgyú képe szerepel méltán a nagy magyar Dante-kutató Bán Imre tanulmánykötetének címlapján is; Bán Imre elsősorban Dante joachimizmusával kapcsolatban ért el maradandó eredményeket). A másik festő itt él közöttünk, Hajnal János ő, akinek egyik Dante-illusztrációja szerepel konferenciánk meghívóján.

Ezen a ponton térhetünk át a konferenciánkhoz kapcsolódó mai könyvbemutatónk másik tárgyára, vagyis a *Helikon* című folyóirat Dante-különszámára, amely vaskosabb könyvterjedelmű és 2001-ben jelent meg. A *Helikon*ról csak annyit szeretnék mondani, hogy ez a magyar irodalomtudomány vezető irodalomelméleti folyóirata, az MTA Irodalomtudományi Intézete adja ki, főszerkesztője Varga László. Jellegéből kifolyólag ritkán szentel – pláne ilyen terjedelemben – egy-egy írónak különszámot, hiszen feladata inkább a különböző interpretációs iskolák stílusok és műfajok világirodalmi alapozású és kitekintésű bemutatása. Dante esetében azonban méltán és sikeresen tett kivételt, mivel a XX. századi Dante-interpretáció változatainak és iskoláinak bemutatása felér egy sűrített irodalomelméleti kézikönyvvel. A kötetet Kelemen János szerkesztette, aki egyébként immár két, Danténak szentelt könyvével maga is tárgya Szabó Tibor könyve utolsó fejezetének, amely a legfrissebb kortárs Dante-recepcióval foglalkozik. (Ez gyakorlatilag Kelemen Jánoson kívül még két szerzőt foglal magába, vagyis Pál József és Madarász Imre Dante-könyveiről referál, illetve örömmel regisztrálja, hogy egy újabb költő, Baranyi Ferenc is hozzáfogott a *Színjáték* fordításához.) Azt lehet mondani, hogy a különszám terjedelmes bevezető tanulmánya természetesen hasznosítja Kelemen János első könyvének tanulságait, amelynek címe *A Szentlélek poétája*, (Budapest, 1999), de egyúttal már bizonyos fókig előlegezi második könyvének tematikáját és szempontjait is, amelynek címe *A filozófus Dante* (Budapest, 2002). A jelenlegi értékelésnek nem külön kijelölt tárgya e két könyv értékelése, de annyit mindenképpen szeretnék leszögezni, hiszen ez összefügg a *Helikon*-szám értékelésével, hogy e könyvek hosszú szünet után olyan eredményeket produkáltak, mind Dante allegorizmusával és az olvasóval kapcsolatban kialakított szempontjaival kapcsolatban, mind pedig a költő és értekező nyelvfilozófiájáról, amelyek nem csupán hasznosítják a kritikailag megszürt és bölcsen felhasznált sokrétű nemzetközi szakirodalmat – benne például svájci, vagy orosz szerzőket is felhasználva, akiket pedig többnyire ki szoktak felejtetni –, hanem új és jelentős eredményeket is produkálnak, amelyek nyilván (hiszen legalább is részben már olaszul megjelentek, vagy megjelenés előtt állnak olaszul vagy angolul) be is fognak kerülni a nemzetközi dantisztika vérkeringésébe.

Közelebről megvizsgálván a *Helikon*-számot elmondhatjuk, hogy a beleválogatott régebbi tanulmányok vagy tanulmányrészletek részben évtizedes adósságokat pótolnak

a magyar olvasók számára. (Ideszámolhatjuk Vossler, Gentile, Croce, Ungaretti és Contini műveit.) Másrészt egészen újkeletűek, hiszen a kutatás mai állását például Umberto Eco, Palma di Cesnola, a már említett Pál József és a jelenleg Magyarországon élő és tanító Luigi Tassoni tanulmányai szemléltetik. Természetesen a külön műfajnak számító *lectura Dantis* bemutatása sem maradhatott ki a folyóiratból: itt olyan éneket választott a szerkesztő Kelemen János, amelyben az Ulyxes-epizód szerepel; nemcsak azért, mert e választás kiváló lehetőséget nyújtott arra, hogy önmagukban egészen kiváló és mégis homlokegyenest ellenkező eredményekhez jutó kutatókat mutathassunk be (Nardi, Padoan és Freccero), hanem egy magyar kutató, Hoffmann Béla új interpretációját is, amely szinte azért nevezhető magyar specialitásnak, mert visszautalhat az ötvenes évek híres Ulyxes-interpretációjára, amelynek szerzője a jelenleg élő magyar Dante-kutatók nesztora, Sallay Géza. A kritikai rovat szokatlanul bőséges, és ezért még tágabbra tudta nyitni az érdeklődést, így kerülhetett be például mind az akkor legfrissebb Dante-monográfiának, Malato könyvének kiváló recenziója Király Erzsébettől, mind például Vigh Éva igen széles körű áttekintése Dante klasszicitásáról a klasszicizmus évszázadaiban.

Szerkesztési intimitás, amit most elárulok: Kelemen János olyan gazdag anyagot gyűjtött össze, hogy a Helikon még ilyen dupla számban sem tudta mind elhelyezni a szövegeket. Ezért a Világosság című folyóirat vállalkozott arra, még ugyanaz évben, 2001-ben, hogy ő maga is különszámot szenteljen Danténak, ennek címe: Dante az örökhagyó. A szerkesztő és a bevezetés írója itt is Kelemen János, és a folyóirat gazdag anyagából négy tételt emelnék ki: Király Erzsébet tanulmányát (Bűn és szabad akarat: Dante a Földi Paradicsomban), amely mintaszerűen elegyíti az etika- és teológiatörténeti vizsgálati módot a *lectura Dantis* szabályaival, azután a kutatók fiatalabb nemzedékéhez tartozó Nagy József tanulmányát: Marsilius és Dante a világi hatalom két kora modern apológétája; a szerző ebben a cambridge-i eszmetörténeti iskola eredményeit applikálja elsősorban, azután ismét Vigh Éva következik, aki ezúttal Asín Palacios könyvének és téziseinek olasz kritikái utóéletét írta meg; végül Bakonyi Géza szegedi italianista professzor foglalta össze a digitális szövegfeldolgozás Dantéval kapcsolatos eddigi eredményeit. Egészen röviden – hiszen ennek bemutatása is részben már megtörtént egy éve a Római Magyar Akadémián, részben pedig röviden ír róla Szabó Tibor könyve is –, de nyomatékosan beszélnem kell a piliscesabai Pázmány Péter Katolikus Egyetem folyóiratának kettős Dante-számáról (*Verbum, Analecta Neolatina*, III/2001/1, IV/2002/1). Ebben a két folyóiratszámban jelent meg és vált ismertté nemcsak olasz nyelvűsége, hanem amiatt is, hogy az Akadémiai Kiadó adja ki és terjeszti Európa, illetve világszerte, annak a Dante-konferenciának az anyaga, amelyet az Egyetem a Milánói Katolikus Egyetemmel együtt szervezett 2000-ben. Közülük egy-két tanulmány magyar változata olvasható a Helikon-számban, így tehát e két vállalkozás szorosan összefügg.

Rövidre szabott beszámolómmal végén szeretném kifejezni reményemet, hogy a magyarországi dantisztika fellendülése folytatódni fog, és a remélhetőleg egyre nagyobb számban megjelenő tanulmányok és könyvek mellett létrejön még két egyelőre igencsak hiányzó mű, illetve vállalkozás is. Az egyik a most már a hiteles művek között bizvást nyilvántartható Il Fiore első magyar fordítása, amelyet már készít is a jelenleg élő magyarországi költők közül legkiválóbb olasz műfordító Lator László. A másik pedig egy alapos, bőséges és korszerű Dante-kommentár, amelynek létrehozására vonatkozólag már annyi felszólí-

tás hangzott el eddig, de remélhetőleg a most beinduló új összefogás, amelynek fő kezdeményezője ismét csak Kelemen János, belátható időn belül fogható és lényeges eredményhez vezet. És mivel ma sok szó esett a dolog természeténél fogva arról a hatásról is, amelyet Dante a magyar szépirodalomra gyakorolt, hadd közöljek a tisztelt olvasókkal egy örömhírt is a tovább is tartó és nyilván kimeríthetetlen Dante-ihletettséggel kapcsolatban: a részben Hollandiában, részben Magyarországon élő kiváló költő és komparatista irodalomtudós Kemenes Géfin László nemrég jelentette meg rendhagyó és hallatlanul izgalmas könyvét (Versek Jolantához, Magyar Műhely Kiadó 2002), amelyben könyvének alapötletéhez és felépítéséhez nem csupán a Vita Nuova és a Színjáték szerkezetét és műfaját használja fel egy nagy és meghatározó szerelem dicsőítéséhez és analíziséhez, hanem teljességgel a Vita Nuova és a Convivio módján, egyúttal a legfrissebb Dante-szakirodalmat használva, megírja önmaga szerelmi ciklusának tudós kommentárját és négyféle értelmezését. A könyv túlnő a keretétől szolgáló szerelmi tematikán, és Dante segítségével nem csupán teljes lelki önéletrajzzá, hanem, ha kell, kemény és danteien könyörtelen satirikus társadalmi körképpé alakul, amely talán egyedül méltó formája a XX. században világszerte szétszórt, dantei zarándokként a világban bolygó magyarság és magyar irodalom önábrázolásához.

Szörényi László

